

RAMON FORTIA

A través dels estanys i rius, la comarca era navegable uns quilòmetres ençà de les platges actuals.

Reconegut històric pels estanys i aiguamolls

JORDI FRIGOLA I ARPA

Fa uns cinc milions d'anys, durant el darrer període del Terciari, anomenat Pliocè, es produïren enfonsaments geològics que van provocar la inundació de l'Empordà, el qual restà cobert pel mar durant mil·lenis. Hi ha però infinitat de canvis: a la darrera fase de la glaciació Würmiana baixa ostensiblement el nivell del mar; es calcula que el descens representà uns 130 metres per sota del que veiem ara. Aquest nivell s'anà recuperant, però, lentament a partir dels quatre o tres mil cinc-cents anys enrera. Va ser en aquests moments quan els rius que davallaven de les muntanyes més llunyanes, com el Pirineu, o de les més properes com les Gavarres anaren dipositant materials sòlids en aquesta conca, fins arribar a l'actual línia de platges. La

plana empordanesa és, doncs, de formació al·luvial, un fet que ha donat a les seves terres una fertilitat remarcable.

Tot i haver-se assentat aquests sediments fluvials, el territori es mantingué, durant segles, clapejat d'aiguamolls i estanyols. Grans extensions s'embassaven amb les quantioses i sovintejades avingudes entre una i altra riuada. Alguns d'aquests aiguamolls encara es conserven, com per exemple a l'interior, l'estany d'En Castelló, del terme de Sant Sadurní de l'Heura, a la banda esquerra de la riera Risseu; o com els del litoral, tals com els dels salicornians de la Platera o els de Pals.

La tramuntana arrossegà, durant centúries, milions de metres cúbics de partícules de terra i sorra finíssima fins arribar a bastir autèntics dics que aconseguiren, per una part, deturar les aigües del mar i per l'altra impedir el pas cap aquest

de les aigües torrencials procedents de les riuades sovintejades. Les dunes, curioses formacions eòliques que es troben al llarg de la costa empordanesa, afavoriren la formació d'aiguamolls i estanys litorals, en actuar com a barrera de les aigües.

En els períodes més antics l'home viu a les altures com el Montgrí on s'han trobat coves amb restes humanes i deixalles, per exemple al "Cau del Duc" o a les Gavarres on hom pot veure encara els dòlmens provinents de les civilitzacions megalítiques.

Els antics habitants d'aquesta comarca es trobaren amb una important zona humida i una gran riquesa d'aigua en la qual vivia una fauna diversa: cèrvols, llebres, tortugues, etc., tota mena d'aus i gran varietat de peixos.

Més endavant veiem com l'home s'estableix en alguns llocs de la plana que havien esdevingut illes.

Esmentem pel seu interès el poblament de la Fonollera (1100-900 anys a. C.); avui és un petit turó davant la platja de Pals, entre el Ter i el Daró, abans illa solitària enmig del mar o envoltada d'aiguamolls.

Quan la comarca era navegable

A través dels estanys i rius, la comarca era navegable uns quilòmetres ençà de les platges actuals. Per això els grecs, que només fundaven factories comercials on podien entrar llurs vaixells, s'assentaren al puig de Sant Andreu, al costat de l'estany d'Ullastret i hi bastiren una petita colònia repoblada amb homes i dones del país, anomenats íbers.

Per procés natural la plana s'havia anat assecant de mica en mica. Restaven, però, com hem dit abans, multitud d'estanys: alguns formats per aiguaneixos, d'altres constituint aiguamorts nodrits, ben sovint, nodrits per les rieres i torreneres quan inundaven la plana.

Tot aquest procés de dessecació natural fa que l'home pugui habitar més lliurement a la plana i esdevingui un pagès més reeixit.

A totes les zones humides creix espontani el cànem, el qual donaria lloc a un conreu més sistematitzat i a una indústria artesana que ja es desenvolupà almenys des de l'Edat Mitjana. També tingué la seva importància la recol·lecció de joncs i sobretot la balca, emprats en l'elaboració de coves i cistells i més endavant d'estores i seients de les cadires.

A l'època romana la comarca del Baix Empordà és travessada per una via anomenada "Camí d'Empúries" que unia aquesta ciutat amb Girona i posava ambdues en contacte amb els petits nuclis agraris anomenats vil·les que hi havia a diversos indrets. El "Camí d'Empúries" salvava els nombrosos aiguamolls i rieres que trobava al seu pas. Una constatació d'aquestes zones pantanoses, la trobem en un document altmedieval que descriu la via al seu pas per Cruïlles i la Bisbal: "... strata qui discurrit de Crucilias per fossas usque ad Sanctam Mariam..." (any 891).

El desviament del Ter

El Ter era navegable i desembocava al mar a través de dos braços. Un d'ells anava cap a l'Escala tot passant per Albons i Belcaire, un

curs avui eixut que s'anomena el "Ter vell". L'altre passava per Torroella de Montgrí i prop de l'Estartit. És molt conegut l'episodi de les desavinences entre el comte d'Empúries i el rei català a causa de les quals va ser desviat el riu en la seva part final. L'any 1302 el comte Ponç-Hug IV, que s'enfrontà amb el rei Jaume II, va fer canviar el curs del riu des de Verges, i impedí que les aigües anessin cap a Belcaire i l'Escala. Suprimint un dels seus braços, el Ter es veié forçat a abocar totes les aigües cap a la platja de Pals.

L'acció fou considerada com una malifeta de gran perjudici per a Torroella, vila reial, per les seves terres i un fort greuge al "Senyor Rei". Un notable aiguat ocorregut l'any 1311 trencà les motes que havia manat fer el comte emporità i tornà el curs del riu a la seva normalitat. Entre els plets i disputes passa el temps fins que veient la utilitat que aquella quantitat d'aigua podia aportar, Jaume II, d'acord amb els Consells municipals dels pobles i viles afectats, decideix respectar el pas únic per Torroella de tot el cabal del riu.

Les fortes avingudes produïren, però, passat Torroella, una nova bifurcació, i restaren així dos braços els quals originaren un delta format per una illa plantanosa i fàcilment arrasable quan baixaven les aigües amb força. El segle XVIII el Ter torna a ser rectificat a la seva desembocadura, i en resta un sol braç, per tal d'aprofitar les terres dels aiguadeixos que havien format l'illa del delta.

El riu Daró, més insignificant si el comparem amb el Ter, també provocava inundacions, les quals eren suavitzades, en certa manera, per l'estany d'Ullastret, entre d'altres, que actuava com a regulador natural. Un cop passat el poble de Gualta i fins arribar a la platja de Pals el Daró s'escampava en un recorregut anàrquic, formant infinitat d'estanyols i llocs pantanosos. Al segle XVIII "personas distinguidas y poderosas" s'oposen als projectes de canalització del Ter i del Daró per tal que no fossin modificades llurs propietats a les riberes dels rius esmentats.

Un altre regulador natural, en aquest cas per a la riera Grossa que recollia aigües d'altres vessants de les Gavarres i del massís de Begur, era l'estany de Pals.

Tots aquests terrenys fondos plens d'aiguamolls i estanys de la

depressió de Pals i de Torroella de Montgrí foren utilitzats ja de temps antics per a la cacera i la pesca. Comencen al segle XV algunes obres de dessecació pel sistema primitiu d'obrir recs i aixecar motes. Els terrenys dessecats, fàcilment inundables, serien destinats a conrear l'arròs.

El conreu de l'arròs

El conreu de l'arròs que fins fa poc temps s'ha donat en diferents termes municipals d'aquesta zona prop dels maresmes del litoral, és documentat el segle XIII i es féu famós durant un llarg temps per les polèmiques i conflictes que va portar, especialment al segle XVIII quan esdevé conreu d'especulació. L'Empordà és esmentat com a gran productor d'arròs, en aquest període, al costat de València. Es calcula que els anys de bona collita la seva producció era d'uns 30.000 quintars.

Els més interessats directament en aquests conreu d'especulació que fou l'arròs van ser els anomenats "senyors de les aigües", grans propietaris, membres de la noblesa comarcal, com: el comte de Peralada, Maria-Teresa de Tamarit, el marquès de Ciutadilla, Salvador de Caramany, Joan de Cruïlles, etc. que podien modificar, si volien, les condicions d'inundació de la plana. Pierre Vilar ens diu que "des del començament de segle (XVIII), l'existència dels arrossars empordanesos sembla lligada a l'estructura feudal de la propietat".

Els pagesos s'oposaven, generalment, a aquest tipus de conreu. Donaven com a raó que les aigües embassades produïen febres i malalties. Si bé es tractava d'una acusació vertadera, sovint era exagerada. La raó principal era que amb el monocultiu es produïa un autèntic despoblament, o, com a mínim, una estagnació de la població dispersa. Si continuava avançant el conreu de l'arròs donaria origen a un empobriment general, si bé afavoriria alguns hisendats potents, els pagesos anirien a mal borràs. Els administradors i arrendataris dels grans senyors fan treballar jornaleros temporers i passavolants, contractats segons les necessitats peremptòries en detriment dels ma-

Com diu Josep Pla, "calgué edificar els pobles sobre els pujols esventats, que es consideraven més nets de miasmes i adequats perquè la gent no visqués permanentment en el fang"., Pals n'és un bon exemple.

sovers i llurs famílies, els quals veuen com es van envaint camps, prats i horts. Els masos s'estaven tornant inhabitable i improductius pel masover, que s'havia de conformar treballant les poques terres que li quedaven sense inundar. Els jornalers també es queixaven d'una feina tan aclaparadora i mal pagada. Per això entre els grans arrendataris i jornalers i entre plantadors d'arròs i petits pagesos arruïnats hi ha un gran descontentament que provoca discussions, avalots, "sorolloses topades", i lluites. Segons el mateix P. Vilar en aquells moments "l'agricultura d'especulació havia engendrat la lluita de classes".

Tant la plantació de l'arròs que s'havia de fer en terres inundables com l'existència dels mateixos aiguamolls, estanyols i altres zones pantanoses afavoria el desenvolupament d'un gran nombre de mosquits, insectes que són transmissors del plasmodi del paludisme, malaltia que llavors era mortal en la majoria dels casos i que es donava durant els mesos d'estiu quan la xafogor propiciava la vida del mosquit. Un metge empordanès de l'època, el Dr. Francesc Pons ens ho explica en el seu llibre: "Memoria practica sobre las calenturas putridas del Ampurdan" (Barcelona 1790) i ens dona l'opinió científica d'aquells moments; així veiem com la "Société Royale de Médecine" de París quan dona l'aprovació a aquest treball del Dr. Pons fa constar que "Le but de ce Médecin est de décrire les fièvres qui sont épidémiques dans le canton qu'il habite dans l'Ampurdan, vaste contrée de la Catalogne. Il en trouve la principale cause dans les variations fréquentes de l'atmosphère au prin-

tems, et dans le passage subit de froid au chaud en Automne, et au même temps dans les emanations qui s'élèvent des eaux stagnantes, dont la corruption devient plus marquée par le grand nombre d'insectes qui y tombent et s'y corrompent pendant l'Eté".

Totes les motivacions de tipus mèdic serveixen d'excusa no solament per parar el conreu de l'arròs sinó també per accelerar el dessecament d'aiguamolls.

Dessecació dels estanys

L'extraordinària explosió demogràfica del segle XVIII estimula l'extensió i intensificació agrícoles. Es fan rompudes noves i augmenta la vinya i l'olivera. Hom té la fal·lera de cercar més terra per a dedicar-la al conreu. S'assequen estanys a Pals i Belcaire, l'Estanyet de Torroella de Montgrí, els aiguamolls existents entre la Bisbal i el mar, a Calonge, a la Vall d'Aro i a Palafrugell. Els terrenys recuperats, que són propietat del Patrimoni Reial, són venuts o llogats a particulars per a la seva explotació. Els grans senyors de la comarca —els Cruïlles, els Sarriera, els Foixà, etc.— els ciutadans honrats, la nova burgesia mercantil, els notaris rurals, i els pagesos i hisendats participen en l'adjudicació dels terrenys dessecats. Molts d'aquests particulars paguen del seu propi patrimoni les obres de dessecació; en tenim diferents exemples: El 1796 es treballa fent una mota i un "malecon" a l'estany "Marisc" de Pals, propietat del Dr. Josep de Pouplana, de la Bisbal; el 1790 el viatger Francisco de Zamora ja feia constar en el seu "Diario de los viajes hechos en Cata-

luña" que "se desecó la laguna de Pals por el Dr. Pouplana, pocos años hace, lo cual prueba la facilidad y ventajas de desecarse las demás". En el mateix apartat Zamora explica que el marquès de Ciutadilla, Antoni de Meca, havia dessecat feia pocs anys l'estany de Belcaire, i diu que són molt necessàries aquestes obres i cal fer les que faltin per assecar els estanys que resten perquè així es porta aigua bona als pobles (?) i "estarian cortadas las tercianas". Al costat de la Bisbal, a començament del segle XVIII el Dr. Romaguera havia fet treballs de dessecament als aiguamolls anomenats l'Estanyol, d'unes tres-centes vessanes, situats entre el seu mas Romaguera del Vilar i el mas Estanyol de Cruïlles i entre el Daró i la riera del Vilar. L'any 1761 aquests terrenys són units al mas Romaguera i se'ls esmenta amb el nom d'"aigualleixos", la qual cosa prova que malgrat haver-se dessecat sofreixen encara inundacions periòdiques.

L'estany d'Ullastret, en canvi, no serà sotmès a dessecació fins a mitjan segle XIX.

La fixació de les dunes de la platja de Pals i del massís de Begur feta a base d'una massiva plantada de pins en els sorrals, segons el projecte de l'enginyer bisbalenc Xavier de Ferrer i de Lloret, al final del segle passat dona una nova fesomia al paisatge en quedar aquells indrets, gairebé desèrtics abans, poblats d'una massa vegetal i restar més protegit el seu relleu de l'erosió de l'aigua i del vent.

A partir de l'especulació del terreny deguda a la demanda d'habitatges turístics, hom ha vist amenaçats contínuament els aiguamolls que resten actualment a la nostra comarca.